

ŽIVOT TRANZITOLOGIJE U HRVATSKOJ POLITOLOGIJI: RANCIÈREOVSKI PRISTUP

Tonči Kursar

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu
E-mail: tonci.kursar@fpzg.hr

Ana Matan

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu
E-mail: ana.matan@fpzg.hr

DOI: 10.20901/an.17.06
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: rujan 2020.

Sažetak Autori polaze od Rancièreovih teza o ideologijskom konsenzusu u društvenim znanostima kako bi istražili je li tranzitologija nestala iz hrvatske politologije. Istraživanje se temelji na tranzitologijskim priložima koji su objavljeni u hrvatskome politološkom časopisu *Politička misao* u posljednja tri desetljeća. U članku se pokazuje da je hrvatska tranzitologija dio sveobuhvatnog konsenzusa o podudarnosti demokracije i kapitalizma nastaloga 1989. U istraživanju povijesti i stanja hrvatske tranzitologije u desetljeću poslije prvih višestranačkih izbora primjenjuje se Rancièreovo shvaćanje (liberalne) metapolitike. U istraživanje drugog desetljeća tranzitologije autori koriste Rancièreovo shvaćanje "konsenzusne demokracije" koja razvija težnju ka istovjetnosti političke forme i društvenog stanja. Pokazuje se da hrvatska tranzitologija u drugoj fazi smatra da konsolidaciju demokracije treba objasniti uvođenjem "nepolitičkih čimbenika" kao što su pravna država, civilno društvo i demokratska politička kultura. Svi se oni mogu podvesti pod Rancièreovo shvaćanje konsenzusne demokracije jer se pomoću nje kani ostvariti spomenuta istovjetnost. Kako se danas čini da je tranzitologija zastarjela, u članku se pokazuje da hrvatska tranzitologija još živi kroz identifikaciju devijacija i nedostataka hrvatskog društva. To postiže tako što svako odstupanje od normativnih ideala tranzicije prevodi u "nefunkcionalno", odnosno u "ime problema" (Rancière), koji treba neku unaprijed definiranu (reformsku) intervenciju. Tako se u nju unose teleologijski elementi kojima se iznova potvrđuje želja da povijest završi u univerzalnoj tvorbi koju čini neraskidiva veza demokracije i kapitalizma.

Ključne riječi hrvatska politologija, tranzitologija, metapolitika, konsenzusna demokracija, Rancière

Uvod

Pisati o tranziciji i tranzitologiji već se neko vrijeme čini nepotrebnim.* Prohujali su dani kada je objavljivano mnoštvo zbornika, autorskih knjiga i članaka kako bi se ustanovilo što (još) treba poduzeti da bi nekadašnje socijalističke zemlje dostigle demokratske standarde pa i razinu blagostanja zemalja Zapadne Europe. Prvotni nositelji toga "žanra" ne oglašavaju se više prečesto. Ipak, ima njegovih ustrajnih starih, ali i novih poklonika koji ne prestaju ukazivati na to kako je "proces tranzicije... zapravo dominantno tekući" (Lalić 2013: 280; v. Kotarski i Petak 2018; Kollmorgen 2013; Merkel, Kollmorgen i Wagener 2019). I neki recentni politički događaji kao da daju pravo onima koji inzistiraju na tome da tranzitologija "ima puno potencijala za budući razvoj zato što njezin glavni normativni cilj – pomoći demokratizaciju svijeta – ostaje ključnim" (Jankauskas i Gudžinkas 2007: 197).¹

U ovom članku, koristeći Rancièreove teorijske postavke, istražiti ćemo povijest i stanje tranzitologije u hrvatskoj politologiji. Osnova su nam članci o tranziciji koji su uglavnom objavljeni u znanstvenom časopisu *Politička misao* od 1989. do 2020.² Pritom su uzeti u obzir hrvat-

* Tekst je nastao u sklopu projekta "Znanstvena aktivnost, suradnja i orijentacija istraživanja u društvenim znanostima u Hrvatskoj i ostalima postsocijalističkim zemljama (RACOSS) – IP-09-2014-9351, voditeljica: prof. dr. sc. Maja Jokić). Zahvaljujemo se anonimnim recenzentima na poticajnim primjedbama i kolegi Dimitriju Biraču koji nas je uputio na neka novija tranzitološka istraživanja.

¹ Takav je događaj, primjerice, bio sukob izazvan predsjedničkim izborima u Bjelorusiji u kolovozu 2020, koji je uzrokovao masovne prosvjede na kojima je oporba zahtijevala ponavljanje izbora i ostavku staroga-novog predsjednika države Aleksandra Lukašenka.

² Članci su birani prema tome što su autori koristili pojmovni aparat tranzicijske

ski, ali i neki inozemni, poglavito njemački, autori. Premda se o toj temi pisalo i u autorskim knjigama i zbornicima radova, oni su korišteni samo onda kada je to bilo neophodno da se postigne svrha članka. U razmatranje su uzeta i dva članka autora koji nisu politolozi, ali se svojom metodologijom i naglascima uklapaju u naš pristup temi (Pupovac 2010; Lukić i Maslov 2014).

Rancièreove teze nastale su uglavnom krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina i teorijski pokazuju smisao i implikacije ustrojstva ideologijskog konsenzusa 1989. Taj je konsenzus ubrzo obilježio sve sfere djelovanje, napose društvene znanosti. Unutar politologije to je značilo neumitno prihvaćanje tranzitologije kao istraživačke paradigme/učenja. U dijelovima članka koji slijede određena razdoblja hrvatske tranzitologije primijenit ćemo, prvo, Rancièreovo shvaćanje metapolitike, i to liberalne metapolitike. Osim prikaza članaka, pokazat ćemo odnos (tranzitološke) metapolitike i "privida", odnosno kontingenције u fazi u kojoj se tranzitologija bavila liberalizacijom i demokratizacijom Hrvatske. Koristit ćemo, drugo, Rancièreovo shvaćanje "konsenzusne demokracije" koje pokriva opće stanje demokracije u gotovo tri posljednja desetljeća. Prema njemu, takvom demokratskom formom upravljaju pravni i ekonomski učenjaci koji pomažu da se shvate "objektivne nužnosti" svjetske ekonomije. U postsocijalističkim zemljama oni nastoje da se napokon približe "riječi i stvari", to jest tranzicijski ideali i zbilja, kako bi se ostvarila takozvana konsolidacija demokracije. Primijenit ćemo, treće, Rancière-

teorije, odnosno što su smatrali da pridonose istraživanju tranzicijske teorije/prakse. Najviše je tekstova objavljeno do polovice 2000. godine. Kako je posljednjih desetak godina u *Političkoj misli* objavljeno vrlo malo tranzitoloških članaka, posegnuli smo za i drugima znanstvenim časopisima i publikacijama.

ovo shvaćanje demokracije prema kojemu "ne-mjesta" i "ne-odnosi" postaju mjestima i odnosima demokracije kako bismo pokazali dosege zahtjeva za širom demokratizacijom, a koji su prisutni u našoj kasnoj tranzitologiji. Naposljetku, budući da se danas pretežno vjeruje u to da se tranzitologija povukla, njegovim shvaćanjem "konsenzusne demokracije" pokazat ćemo – a to je i osnovna svrha članka – kako to ne mora biti točno. Naime, "konsenzusna demokracija" antipolitički svodi svaki "spor" samo na "ime problema", odnosno na pokušaje "ispunjenja" različitih vrsta "praznina" kada je posrijedi ostvarivanje normativnih ciljeva tranzicije. To se, ustvari, pokazuje ključnim instrumentom pomalo neočekivana održavanja tranzicije, odnosno tranzitologije na životu.

Tranzitologija i kontingencija

Polazna je točka u vrednovanju tranzitologije u hrvatskoj politologiji Rancièrovo shvaćanje statusa heterologije unutar onoga što on naziva (liberalnom) metapolitikom. Kako bismo došli do heterologije, treba uvesti Rancièroev pojam policije kao "hijerarhijske raspodjele mjesta i funkcija" (Rancière 2012: 86). "Policija" se teži "predstaviti kao ostvarenje svojstva zajednice", odnosno nastoji "preobraziti pravila vladanja u prirodne zakone društva" (88). Heterologija bi onda bila svojevrsna emancipacija koja uvijek znači "proces dezidentifikacije i deklasifikacije" u odnosu prema "prirodnosti" poretka (91). Time se dokida navada "policije" da barata "točnim" imenima koja obilježavaju ljude na njihovim mjestima i na njihovom poslu" (92). Rancière je pokazao³ da su nakon 1989. demokracije pomoću (liberalne) metapolitike svele heterologiju na "iluziju" (Rancière 2012: 93). Proglašen je,

³ V. knjige *Na rubovima političkog* (2012, 2006), koja je izvorno je objavljena 1990, i *Nesuglasnost: politika i filozofija* (2015, 2014), koja je prvi put objavljena 1995.

naime, (objedinjeni) pojedinac koji ne trpi od "pukotine", jer "u institucijama naših demokracija" istodobno biva i kao čovjek i kao građanin, čime kapitalizam i demokracija postaju jedno, odnosno jedino (93-94).

Taj je uvid u ključnu točku ideološke konstrukcije demokratskog poretka nakon 1989. ostao kod nas nezamijećen do kraja hegemonijske faze naše tranzitologije. Tada je socijalni teoretičar Ozren Pupovac (2010) postavio pitanje o implikacijama povijesne konfiguracije procesa tranzicije. Pokazujući da postsocijalizam funkcionira kao sklop na razmeđu "ideoloških obećanja svoje budućnosti i traumatskih susreta sa svojom prošlosti", Pupovac tvrdi da se tranzicijska stvarnost ostvaruje na osnovi onoga što Rancière naziva "logikom konsenzusa" koji je sve "unaprijed strukturirao sadašnjom vezom liberalne demokracije i kapitalizma".⁴ Posljedično je stoga "u igri" samo "promišljanje potpunosti postojećega", odnosno prije pokazanoga jednoga, odnosno jedinoga.

Tijekom devedesetih godina 20. stoljeća hrvatska tranzitologija umnogome se bavila istraživanjem i promicanjem takozvane izborne demokracije i zbog različitih, u tadašnjim okolnostima kontekstualno neizbježnih, razloga nije mogla odoljeti toj "potpunosti postojećega", odnosno "logici konsenzusa".

⁴ Na to je polovicom devedesetih godina ukazala i čitana američka marksistica Ellen M. Wood: "Što reći o tekućoj tendenciji da se demokracija poistovjeti sa 'slobodnim tržištem'? Što reći o toj novoj definiciji prema kojoj su 'nove demokracije' istočne Europe 'demokratske' onoliko koliko napreduju u 'marketizaciji'?" (1995: 235). Njezin odgovor teži pokazati da je taj fenomen samo posljedica činjenice da demokracija i inače ne može ugroziti ekonomsku moć u kapitalizmu. Wood zaključuje da je liberalna demokracija povijesno "rekla svoje" i da je moguće da demokracija u dogleđno vrijeme uspostavi djelatan nadzor nad sferom rada (v. 233-237; v. Larise, 2011).

Čini se da su politolozi držali da je taj konsenzus zapravo ugrožen. Naime, za-brinjavalo ih je to što "pakt" onih koji su nekad činili "režimski blok" i demo-kratsku oporbu "nije stabilna politička kategorija", jer "ni on ne otklanja relativno visoku kontingentnost u procesima preobrazbe totalitarnih u demokratske političke sisteme na bivšem europskom 'socijalističkom Istoku' u cjelini" (Kasapović 1991: 46). Važan razlog za njihovu potporu spomenutom konsenzusu treba tražiti u ondašnjemu neizvjesnom statusu hrvatske politologije, što se vidi u knjizi *Hrvatska u izborima 90'* (Grdešić, Kasapović, Šiber i Zakošek 1991).⁵ Taj je skupni rad ključan zbog izrazite usredotočenosti na proces liberalizacije i izborne demokratizacije – doduše bez korištenja pojma tranzicije – što je otvaralo put k znanstvenoj i društvenoj afirmaciji političke znanosti: "Uobičajeno je reći da 'ako znanost u političkoj znanosti postoji, tada je to na predmetu izbora'" (Grdešić i Šiber 1991: 5). Štoviše, "izborne studije razvile su se u poddisciplinu političke znanosti", pa je "sva prilika da politička znanost u Hrvatskoj... preuzme i tu znanstvenu tradiciju" (Grdešić i Šiber 1991: 5). Iako su neki upozoravali na to da "postsocijalistički izbori" nemaju "povijesni presedan" i da je stoga dotadašnje znanje društvenih znanosti "vrlo ograničena dometa" (Zakošek 1991: 132-133), prevladao je stav da su demokratski izbori ključni za "izgradnju demokratskog poretka" i da oni "(re) afirmiraju predmet istraživanja" političke znanosti (Grdešić 1991: 95).

U *Političkoj misli*, o to vrijeme jedi-nome politološkom časopisu, i prije su

⁵ Knjiga je prvi sustavniji pokušaj politološkog istraživanja tranzicije. U osnovi je riječ o tranzitološkom doprinosu, iako pojmovna aparatura ponešto odudara od standarda toga žanra. Primjerice, koriste se pojmovi "posttotalitarna parlamentarna država" i "posttotalitarna demokratizacija" (Kasapović 1991: 45).

se pojavile naznake problematizacije nadolazeće političke promjene. Zvonko Posavec u članku "Demokratska ustavna država i totalitarna demokracija" (1989) istražuje, među ostalim, takozvane valove demokratizacije, ali se njegov pristup znatno razlikuje od kasnijega Huntingtonova pristupa (1991: 34-46; v. Kasapović 1996: 18-26).⁶ Nakon izoliranih tekstova, tranzitološki žanr razvija se kao usputan proizvod različitih teorijskih tematskih blokova u *Političkoj misli*. U njima su prevladavale razmjerno skeptične dijagnoze stanja demokracija i tmurne političke prognoze: "U Europi je započela nova epoha", koja donosi krizu, odnosno "stanje nesigurnosti i neizvjesnosti... iz čega će nastati temelji jednog novog poretka" (Zakošek 1992: 101). Neki su autori čvrsto vjerovali u to da se kriza socijalizma nije mogla svesti "na trijumf i konačnu povijesnu pobjedu liberalne demokracije", kako je pretkazivala "znamenita dijagnoza Francisa Fukuyame" (Zakošek 1992: 102; v. Vorländer 1997: 16). Smatralo se, štoviše, da neovisno o tome što je liberalna demokracija povijesno nastala "kao proizvod liberalne inovacije", uvelike je zapravo bila "pod utjecajem socijalističke ideologije nastajućeg radničkog pokreta" (Zakošek 1992: 104).⁷ Nije prošlo ne-

⁶ Posavec razlikuje prvi val demokratizacije u antičkoj Grčkoj, drugi val koji je zahvatio gradove sjeverne Italije u 10. i 11. stoljeću i treći val u Američkoj i Francuska revoluciji. Najviše je zanimanja pokazao za treći val, jer "moderna demokracija nastoji upravo sredstvima industrijske revolucije postići dobrobit, sreću, jednakost i rasterećenje tegoba života" (Posavec 1989: 14).

⁷ Postoje i drukčiji primjeri viđenja novijeg razvoja odnosa demokracije i kapitalizma. Tako Erich Weede, slijedeći Hayeka i Buchananana, pokazuje kako je kapitalizam kao "samoodređenje" još uvijek sputan demokracijom kao "suodlučivanjem". Stoga vjeruje da "jedino redukcija područja kolektivnih odluka na ono što je nužno može pridonijeti legitimaciji nekoga političkog sustava" (1992: 114).

primijećeno ni to da liberalna demokracija nije više ono što je bila tijekom hladnog rata. Naime, već je tada bilo vidljivo da ostvarivanje općega i jednako prava glasa (problem nedovoljne političke participacije) nije primarna zadaća postojećih demokracija, što je posljedično poticalo "legitimacijsku krizu stranačke demokracije" (107). Razloge tome trebalo je tražiti u činjenici što je i u takozvanima starim demokracijama već uvelike bio otvoren procjep "koji je nastao zbog oprečnih tendencija ekonomske i komunikacijske globalizacije političkih odnosa, s jedne strane, i s druge, nedostatne političke sposobnosti za djelovanje i kapacitete prerade problema..." (Vorländer 1997: 16). Taj je procjep samo pojačao "šarenilo" demokracija, što se pokazivalo na fenomenu Berlusconijske "države-tvrtke" u kojoj je parlamentarna većina "djelovala bez osjećaja ograničenja svoje vlasti", a "želja poslovnih ljudi da postignu monopol prenijela se na političku sferu.." (Bačić 1998: 130).

U pojmovnu definiciju tranzicije prvi se upustio Branko Horvat (1995), koji je upozorio na to da je ono što je politički i ekonomski bilo na djelu pogrešno nazvano tranzicijom. Za toga marksista, tranzicija je "prijelaz na nešto novo, nepoznato, a ne povratak na staro i poznato" (Horvat 1995: 66). Da je prije riječ o "restauraciji" pokazuje na primjeru Francuske revolucije koja "nije bila jedan događaj", nego su na djelu bile "čak četiri revolucije: 1789., 1830., 1848. i 1871." (66). U slučaju tranzicije u demokraciju i kapitalizam riječ je zapravo o "prvoj restauraciji", odnosno o "pokušaju da se obnovi društveni sustav koji je prethodio partizanskoj revoluciji" (66). Kako ta "restauracija" ne bi dovela do nove revolucije, Horvat zagovara svoju inačicu "konsenzusne demokracije" koju, zbog njezinih izrazitih socijalnih

i ekonomskih "komponenata", smatra "punom demokracijom".⁸

Prvi cjelovit korak u standardizaciji tranzitologije unutar hrvatske politologije napravila je Mirjana Kasapović knjigom *Demokratska tranzicija i političke stranke* (1996).⁹ Pozivajući se na vodeće istraživače trećeg vala demokratizacije, O'Donnella i Schmittera, autorica definira demokratsku tranziciju kao "interval" između dva politička režima" koji služi da se stabilizira demokratski poredak nakon napuštanja onog nedemokratskog (Kasapović 1996: 39). Nakon liberalizacije i demokratizacije slijedi konsolidacija demokracije koja je dovršena kada "sve relevantne skupine prihvate temeljna pravila igre" (39). Kasapović smatra da su ti procesi od interesa za političku teoriju općenito, budući da se ona uvijek "nakon velikih potresa i kriza pretvarala u svojevrsnu teoriju demokracije, te naglašeno bila zaokupljena političkim institucijama koje su presudne za razvoj demokracije" (40). Kada je riječ o metodologiji istraživanja, Kasapović se opredjeljuje za "genetski pristup izučavanju političkih institucija..." (40), budući da su tijekom tranzicije "politički akteri prinuđeni definirati, selekcionirati, improvizirati i inovirati, pa i izmišljati politička pravila... koja odgovaraju zemljama u kojima djeluju" (43). Osim metodologije istraživanja političkih institucija, otvara se pitanje opće metodologije tranzicije. Kasapović misli da je najprimjereniji onaj pristup koji se "usredotočuje na analizu političkih aktera i njihova strategijska djelovanja, ističe

⁸ Na problem nedostatne političke participacije na početku tranzicije upozoravalo se i ranije: "U demokratskoj preobrazbi komunističkih režima općenito, kao i hrvatskog posebno, zasad su naglašenije liberalne od participacijsko-demokratskih komponenti" (Kasapović 1991: 45).

⁹ Ta je knjiga sustavan prikaz teorija tranzicije te, manjim dijelom, njihova primjena na hrvatske uvjete.

njihove interese i percepcije, a probleme definira u terminima mogućnosti i izbora" (Kasapović 1996: 11). Iako nije bez poteškoća, ta je vrsta "mikropristupa" "postala temeljnim polazištem suvremene tranzicijske teorije" (11). Kasapović razmišlja na tragu Rustowa koji je među prvima promicao "genetsko istraživanje" demokracije (Rustow 1970: 341-346) i predložio dinamički model tranzicije u kojemu središnje mjesto zauzima svjesna odluka vodećih političkih aktera da "institucionaliziraju neke ključne aspekte demokratske procedure" (355). Rustow kao politolog, za razliku od autora koji su isticali ekonomske i sociološke preduvjete demokracije, daje prednost "političkim čimbenicima" i vidi "obrasce sukoba te obnavljanje i mijenjanje saveza kao jedno od središnjih obilježja svakoga političkog sustava" (344). Nekoliko godina kasnije Kasapović dopunjuje svoj početni stav: "Najnovije (i ponajbolje) rasprave o demokratskoj tranziciji počivaju pak na povezivanju institucionalne analize i teorije aktera, te se dominantni istraživački pravac u toj disciplini danas određuje kao 'institucionalna analiza koja je orijentirana na aktere'" (Kasapović 1999: 223).

Nakon metodološkoga i pojmovnog stabiliziranja tranzitologije ne iznenađuje to što je u drugoj polovici devedesetih godina "prevladava perspektiva koja procese promjene promatra s aspekta 'tranzicije u demokraciju' odnosno 'demokratske tranzicije'" (Zakošek 1997: 78). Diskurs tranzicije ulazi čak i u kontekst tada aktualne mirne reintegracije okupiranih dijelova istočne Slavonije: "Oni koji ne mogu prihvatiti demokraciju kao jedino pravilo igre trebaju znati da njihove političke strasti time svoju zemlju i svoj narod samo guraju na kolotečinu koja ne vodi u Europu..." (Caratan 1998: 6). To se može reći i za tada neizostavne planove europskih integracija Hrvatske: "Demokracija kao

opće mjesto suvremene politike nužna je ... i zato da bi se dobila demokratska legitimacija u međunarodnoj zajednici bez koje nema ulaska u europske i atlantske integracije..." (Caratan 1998: 6).¹⁰ Prevlašću toga narativa postaju, međutim, sve prisutnije i njegove teleološke crte: "Cilj transformacije post-socijalističkih društava je jasan, naime, tip demokratskih institucija, aktera i praktila koja postoji u razvijenim zapadnim demokratskim sustavima, te da se ova društva brže, ili sporije približavaju tom cilju, otprilike onako kako se to sedamdesetih i osamdesetih godina odvijalo u južnoeuropskim post-autoritar-nim društvima – Španjolskoj, Portugalu i Grčkoj" (Zakošek 1997: 78).

Rasprava o demokraciji trajala je, u osnovi, tijekom cijeloga prvog tranzicijskog desetljeća, osobito otkako je veći broj autora prihvatio narativ o "tranziciji prema ustavnoj demokraciji" (Bačić 1998: 132). Može se reći kako je prevladao stav da je Schumpeterovo shvaćanje demokracije analitički i politički održivije od konkurentskih definicija demokracije (Schumpeter 1980; Merkel 1999; Pavićević i Simendić 2016: 168-174).¹¹ Posrijedi je takozvana minimalistička demokracija shvaćena kao "sustav u kojem stranke gube izbore" i, kao takva, posebno je pogodna za zemlje "koje su odbacile 'socijalističku demokraciju'..." (Bačić 1998: 126). "Socijalistička demokracija" poistovjećena je s komunistič-

¹⁰ Danijela Dolenc (2008) smatra da je Hrvatska u cijelome prvom desetljeću bila iliberalna demokracija te da se europeizacija kao poticaj demokratizacije realno pojavljuje tek nakon "demokratskog zakreta" 2000.

¹¹ Šumpeterijanske definicije demokracije postale su standardne politološke definicije tek nakon velikih rasprava u politološkoj zajednici pedesetih i šezdesetih godina prošlog stoljeća u kojima su zagovornici "klasične" i intelektualno raznovrsnije teorije demokracije bili "pobijedeni" (Matan 2014: 84-90).

kim totalitarizmom koji je "uzeo utopiju za riječ", stvarajući "nanovo ljudski svijet prema novom planu gradnje" (Kielmansegg 1992: 8). Kako se to više nikad ne bi ponovilo, treba izgraditi "demokratsku ustavnu državu" koja je "najhumaniji politički sustav zato što uspijeva na sposobnostima pojedinaca i zajednica prepoznati svoje vlastite greške" (Bačić 1998: 131). Ona u tome uspijeva upravo zato što su za nju "konstitutivna sredstva, a ne svrhe" (Kielmansegg 1992: 8). Kako su u "demokratskoj ustavnoj državi" kao državnoj osnovi (tranzicijske) demokracije "konstitutivna sredstva", "nitko ne može biti suveren pa ni narod". ("To bi bila eksplozivna čahura u brani") (Ballestrem 1998: 76). Takva politička forma nije "nedemokratska" ni onda kada je većina ne smatra "izvorom pravde", budući da "postoji koncepcija pravde koja se ne mora nužno poklapati s popularnim stajalištima u svakom posebnom pitanju" (Bačić 1998: 135).

Većina autora koji su dali svoje priloge interpretaciji tranzicijske demokracije devedesetih godina (Bačić, Ballestrem, Isensee, Kielmansegg, Merkel i dr.) promicali su različite liberalne mehanizme koji trebaju umrtviti njezine pučke elemente, pokušavajući umanjiti političku kontingenciju. Pritom su se služili različitim teorijama, od one na tragu Hayeka (primjerice, Bačić) do kritike demokratskog mita (narod kao ustavotvorac) koji kao "jezična slika... može postati opasna... ako se metafora brka s istinom" (Isensee 1998: 60). Kako "nove demokracije" žive u "zbiženom vremenu" (*compressed time*), što nije bio slučaj kod "starih" europskih demokracija (Schmitter i Karl 1991: 8), to ih naizgled čini izloženijima političkoj kontingenciji. Međutim, promatrano iz kuta "klasične" ili konvencionalne tranzitologije koja je nastala prije 1989, spomenuti autori iz *Političke misle* teorijski su prenasglasili probleme u odnosima demokracije i li-

beralne države, zanemarujući da je "neizvjesnost koja je usađena u srž svih demokracija ograničena" (Schmitter i Karl 1991: 10). Nisu, dakle, računali na to da demokracije priznaju samo "normalnu", ograničenu političku neizvjesnost" (Schmitter i Karl 1991: 10) te da to nije uvid samo "klasične" tranzitologije nego, primjerice, i takozvanih radikalnih političkih teoretičara. Primjerice, Alain Badiou pokazuje da "demokracije" uvijek ostaju unutar "konsenzusa" koji je zapravo njihova jedina ideologija.¹² Sve u svemu, kada je riječ o fatalnim opasnostima za demokraciju, one definicijski nisu predviđene. Sukladno tome, prilozi hrvatske tranzitologije o liberalizaciji i demokratizaciji u *Političkoj misli* (i drugdje) nehotično su funkcionirali kao specifičan doprinos održavanju istovjetnosti demokracije i kapitalizma, odnosno osporavanju heterologije (tranzicijskog) svijeta.

U potrazi za konsolidacijom

U drugoj polovici devedesetih godina istraživanje tranzicije mijenja se jer se postupno sve više naglašavaju "nepolitički čimbenici" (pravna/funkcionalna država, civilno društvo i politička kultura). Oslanjanje na te čimbenike nudi mogućnost da se u interpretaciji hrvatske tranzitologije pozovemo na Rancièreovo shvaćanje "konsenzusne demokracije" kao "podudaranja državnih formi i stanja društvenih odnosa" (Rancière 2015: 93). S tim u vezi treba naglasiti da nakon 1989. demokracije, pa i one tranzicijske, prihvaćaju "klijesta ekonomske nužnosti i pravnog pravila", pa se "država... legitimira tako da politiku proglašava nemogućom" (Rancière

¹² Badiou (2005: 24) tvrdi da to proizlazi iz vladavine "pluraliteta mnijenja" čime se odbacuje "realni pluralitet politikā". Mada se u demokracijama čini da se nerijetko prelaze granice "pluraliteta mnijenja", sve ostaje unutar spomenutog "konsenzusa" (2005: 18; v. Schmitter i Karl 1991: 11).

2015: 100). U tako postavljenu okviru, spomenuti nepolitički čimbenici u kontekstu tranzicijskih demokracija mogu imati neke ideologijske posebnosti u odnosu prema općim obilježjima "konsenzusne demokracije".

Razloge pomaka u istraživanju treba tražiti u potrebi da se riješi pitanje svih pitanja hrvatske tranzitologije – pitanje konsolidacije demokracije kao završne faze tranzicije. Kada se već pokreće to pitanje, treba se prisjetiti zlokobnog upozorenja "klasičnog" tranzitologa O'Donnella o kakvoj je zadaći riječ: "Uzimajući u obzir pojmovne nedoumice, ne iznenađuje da je nemoguće odrediti kad je neka demokracija 'konsolidirana'" (O'Donnell 1996: 42). Kako sve ne bi bilo beznadno, kao prvi mjerni orijentir uzimaju se demokracije u "zemljama Sjeverozapada" koje su "cijenjene zbog dugovječnosti njihovih poredaka i bogatstva i zato što obje stvari izgleda da idu zajedno" (42). O'Donnellova je pozicija ustvari teleološka jer je "'Sjeverozapad' viđen kao krajnja točka puta koji se, u osnovi, mora prijeći kako bismo se oslobodili autoritarnih vladara" (47).¹³ Zanimljivo je da taj autor priznaje kako je u cjelini riječ o "iluziji" koja je, doduše, bila "izrazito korisna tijekom teških i nesigurnih vremena tranzicije" (47). Štoviše, vjeruje kako je "ono što je od nje preostalo još uvijek dovoljno čvrsto da čini demokraciju i konsolidaciju... iskoristivim pojmovima političkog diskursa" (47). Glede njihove "analitičke uvjerljivosti", to je, priznaje O'Donnell, već "drugo pitanje".¹⁴

¹³ Primjerice Carrothers (2002: 7), kao netko tko je radio na programima promicanja demokracije, kaže da je ta paradigma "podrazumijevala nemalu količinu demokratske teleologije, neovisno o tome koliko to njezini sljedbenici opovrgavali".

¹⁴ Za razumijevanje toga metodološkog stava može biti koristan Reinhart Koselleck koji pokazuje kako "politički i društveni pojmovi postaju instrumenti smjera

Dvojbe o konsolidaciji potvrđuje i Merkel (1999). Pojam konsolidacije smatra problematičnijim od pojma demokracije koji je, kako znamo, u političkoj znanosti sinonim pojma o kojemu nema suglasnosti. Merkela najviše zanima problem određenja stabilnosti demokratskih poredaka koji mogu izdržati vratolomne političke, odnosno ekonomske krize (Merkel 1999: 126). Ukratko, potreban je "obuhvatniji i diferenciraniji koncept konsolidacije" (128), što vodi k problemu legitimnosti koja je "ključna kategorija demokratske konsolidacije" (141). Zastupa stav da je "legitimnost vjera da je skup postojećih političkih institucija i postupaka bolji od bilo koje druge alternative sustavu" (142). U tome pronalazi rješenje održivosti/dugovječnosti demokracije koja, "u usporedbi s ostalima, dugoročno donosi svojim sudionicima više koristi nego štete" (142). Kada su posrijedi "postautoritarne demokracije", Merkel vjeruje da "one često stječu neku vrstu povjerenja zbog diskreditiranja prethodnog autoritarnog režima" (143).

Nedoumice o pojmu konsolidacije i druge autore izlažu sličnim problemima, ali oni nisu bili previše skloni ulaziti u pojmovne rasprave. Tako, primjerice, Goran Čular tvrdi u Predgovoru zborniku *Izbori i konsolidacija demokracije u Hrvatskoj* da "politološka rasprava... o problemima koncepta demokratske konsolidacije nije ni izbliza zaključena",

povijesnog kretanja" (2004: 251). Riječ je o pojmovima koji pokreću (njem. *Bewegungsberggriff*) i koji mogu značiti nagovještaj, pa i ubrzanje političke, odnosno društvene promjene (252). To se u kontekstu tranzicije odnosno tranzitologije tiče pojmova kao što su demokracija, demokratizacija, liberalizam ili liberalizacija. Nadaje se stoga da ti pojmovi "utemeljeni na iskustvu gubitka iskustva... moraju sačuvati ili pobuditi nova očekivanja" (252). Zapravo, oni funkcioniraju kao "lingvistički faktori u formiranju svijesti, ideologijske kritike, nadzora i upravljanja ponašanjem" (254).

ali da se ne treba baviti "često 'samodovoljnim' konceptualno-metodološkim problemima" (2005: 2). Kada je Hrvatska posrijedi, Kasapović (2001: 35) realistično ustvrđuje da "o stanovitoj razini konsolidiranosti stranačkog sustava govore četiri ciklusa parlamentarnih izbora bez primjene nasilja, mirna smjena stranaka na vlasti, kontekstualno razmjerno niska fluktuacija birača, umjerena fragmentacija parlamenta i prihvaćanje parlamentarnih pravila igre u većini stanovništva". U razradi te pozicije Čular razlikuje prvu i drugu fazu tranzicije.¹⁵ Prva je faza završila izborima 2000, koji su ujedno bili "početak druge tranzicijske faze u Hrvatskoj", odnosno "početak konsolidacije demokracije u Hrvatskoj" (Čular 2005: 1). Čular pritom računa na to da među "standardnim pokazateljima konsolidacije" ključnu ulogu imaju "izbori koji rezultiraju mirnom smjenom stranaka na vlasti" (2005: 1). Konsolidaciju demokracije povezuje sa stanjem u kojemu na "vlasti ne ostaje nijedan politički akter koji je u njoj sudjelovao u prethodnom izbornom mandatu..." (2005: 1). Ne tvrdi da je to dokaz konsolidacije demokracije, ali "ne želi... ni podcjenjivati njegovu važnost" (2005: 1). Opredijelio se stoga za "'slobodniju' definiciju pojma", koja samo uzgred "konsolidaciju demokracije veže za stabilnost i učvršćenje demokratskog poretka" (2). Na taj bi se način politolozi okrenuli sagledavanju "stvarnih političkih procesa i hipotezama koje se neposredno odnose

¹⁵ Početkom toga desetljeća Čular (2000: 43) zastupa tezu o odgođenoj konsolidaciji u Hrvatskoj koju je uzrokovala "institucionalizacija autoritarne demokracije" devedesetih godina. Lalović (2000: 202) smatra da je na djelu bila "autoritarna država s jakim i izrazitim totalitarnim značajkama, ali i sve izraženijim demokratskim i liberalnim potencijalom". Uporište za tezu o "totalitarnim značajkama" nalazi u djelovanju HDZ-a, odnosno u "amalgamu političke moći i ekonomijskog gospodarstva, militarizaciji socijalnog polja i mitologizaciji 'ideologijskog sektora'" (203).

na funkcioniranje novih demokracija" (2005: 2; v. Grdešić 2006).¹⁶

Time i u Hrvatskoj počinje približavanje onome što se više ne bi nazivalo teorijom tranzicije nego prije teorijom transformacije, a to znači "fokusiranje na sadašnje događaje i vrednovanje empirijskih dokaza bez predrasude koja, moguće, proizlazi iz uvjerenja da je država na tranzicijskom putu prema zadanom ishodu" (Gans-Morse 2004: 335).¹⁷ Nakon skretanja prema logici transformacije, u hrvatskoj politološkoj produkciji počinje prevladavati stav Linza i Stepana (1996: 17) da "demokratska konsolidacija, nažalost, traži mnogo više od izbora i tržišta" (v. i Grdešić 2006). To bi značilo da konsolidacija traži razvoj svojevrsne demokratske običajnosti, to jest "priviknutosti na norme i procedure rješavanja regulacije demokratskog konflikta" (Linz i Stepan 1996: 18; v. i Čular 2000: 43). Dakle, demokratska konsolidacija zahtijeva da "građani razviju poštovanje za ključne institucije demokratskog političkog društva – političke stranke, zakonodavna tijela, izbore, izborna pravila, političko vodstvo i stranačke koalicije" (Linz i Stepan 1996 17).

Na tom je tragu već polovicom devedesetih godina bio Josip Županov

¹⁶ Čularovo inzistiranje na vezi izbora i konsolidacije demokracije podsjeća na ono što je izneseno desetak godina ranije u knjizi *Hrvatska u izborima '90*: "Važnost je izbora kao procesa u tome što analitičaru pruža mogućnost da u njima obuhvati i jasno detektira stavove i ponašanje različitih političkih aktera i učinke različitih institucija u stanje posebne i jedinstvene političke i društvene interakcije" (Čular 2005: 1-2).

¹⁷ Članak Thomasa Carothersa (2002) smatra se paradigmatiskim kada je riječ o zalasku tranzitologije. Carothers (2002: 6) vjeruje u to da je "tranzitološka paradigma bila donekle korisna tijekom značajnih i često iznenađujućih preokreta u svijetu". No postaje "sve jasnije kako stvarnost više ne potvrđuje model" pa nema druge nego "potražiti bolje naočale" (6).

(2011, 1995¹), koji se na osnovi svoje teze o ukorijenjenosti radikalnog egalitarizma pitao kako odgovoriti na izazove konsolidacije demokracije. Mislilo je kako rješenje nije u tome da treba "gajiti funkcionalne vrijednosti, a suzbijati one disfunkcionalne (npr. nadomještati radikalni egalitarizam egalitarizmom jednakih mogućnosti ili autoritarnost demokracičnošću)" (2011: 161). Rješenje je vidio u prevlasti strukture nad vrijednostima, to jest u tome da "strategija mora biti: mijenjati strukture" (62), ali tako da u "njih odmah treba ugrađivati nove vrijednosti" pa onda "neće biti opasnosti od novih diktatura" (62).

No tijekom hrvatske tranzicije nastaju ozbiljni poremećaji u "ugradnji" tih vrijednosti tako da proglašena izjednačenost demokracije i kapitalizma više nije djelovala uvjerljivo. S tim na umu, Vojmir Franičević (2002) daje politekonomsku rekapitulaciju tranzicije. Kako je postao vidljiv razoran učinak tranzicije na hrvatsko gospodarstvo, Franičević misli da se "legitimnost privatizacije mora obnoviti ako se hoće da uspije plan povezivanja tržišta i demokracije" (27). To je neophodno zato što u hrvatskoj tranziciji postoji fatalan problem: "Institucionalne i socijalne strukture akumulacije koje su se formirale tijekom devedesetih godina dalekosežno su delegitimirane i prije nego su konsolidirane" (5). Razloge sunovrata Franičević, dakle, ne traži u makroekonomskom okviru nego u hrvatskim politekonomskim posebnostima u kojima je tranzicija zadobila "specifičnu aromu ortakluka, nepotizma, korupcije, državnog klijentelizma..." (27). Ukupna institucionalna struktura u Hrvatskoj stoga je bila kompromitirana, "što je uvelike doprinijelo nastanku ortačkog kapitalizma umjesto učinkovite ekonomije i istinskog demokratskog društva" (27). Franičević zaključuje da je nužna "obnova legitimnosti tranzicije," ali da za to treba stvoriti

političke pretpostavke u smislu "demokratske legitimacije i širokih socijalnih sporazuma" (27).

Dok Franičević očito traži objašnjenje u političkoj logici, sve više prevladava stav da konsolidaciju demokraciju treba mjeriti mehanizmima izvan formalnoga demokratskog procesa. Taj se stav zastupa zajedno s realističnom pretpostavkom da zemlje u tranziciji neće tako skoro postići razinu blagostanja država "Sjeverozapada". U analizi tranzicije počinju se naglašavati različiti preduvjeti demokracije koji su, sa stajališta bazične tranzitologije, nepolitički čimbenici. Izdvajaju se tri ključna preduvjeta: politička kultura, pravna država i građansko društvo. Tako je u kontekstu opasnosti od Županovljevih "novih diktatura" Zakošek (1997) upozorio na to da u post-socijalističkim zemljama nije toliko problem "tranzicija u demokraciju" koliko "tranzicija u pravnu državu". Upravo nepostojanje pravne države u postsocijalizmu prijeti stvaranjem novih autoritarnih političkih struktura. Zapravo, koncentrirana politička moć, bez pravnih učinkovitih protuteža, privatizacijom prisvaja ekonomske resurse i blokira demokratizaciju. Stoga je izgledan "latino-američki scenarij", koji se ipak ne mora svugdje obistinuti.¹⁸ No kako bi se razvijala stabilna demokracija, potrebno je "stvaranje primjerenog društveno-kulturnog okvira, koji je ostvariv samo u duljem razdoblju" (Zakošek 1997: 79). U tome su najvažniji elementi civilno društvo, javnost i demokratska politička kultura, koja je "najdublja podloga stabilnoga funkcioniranja demokratskih institucija i djelovanja političkih aktera" (80). S tako snažnim naglašavanjem

¹⁸ Prema mišljenju Zakošeka (1997: 84), u Hrvatskoj se može dogoditi "pozitivniji scenarij", koji uvjetno naziva "južnoeuropskim". On predviđa da će nakon razdoblja populizma i klijentelizma "nastupiti proces demokratizacije i uspostava pravnodržavnih institucija".

pravne države i političke kulture nazire se ono što Rancière (2015: 98) vidi kao "konsenzusnu demokraciju" u kojoj se pojam prava "poistovjećuje s duhom zajednice". U našem tranzicijskom kontekstu, a i šire, to je moglo značiti (i) plediranje za stvaranje nove političke kulture koja tendencijski vodi zajednici "bez raskoraka između imena i stvari, prava i činjenice, pojedinca i subjekta ... " (104).

Nakon autora koji naglašava pravnu državu, odnosno političku kulturu, Pero Maldini (2002: 129) smatra da su tranzicijske promjene "razlozi reaktualizacije građanskog društva i odnosa građanskog društva i države". Štoviše, postoji izrazita "potreba određenja zbiljskog prostora, sadržaja i funkcija građanskog društva..." (130). I Maldinijev pravac razmišljanja odgovara obilježjima Rancièreova viđenja "konsenzusne demokracije". Demokracija u tom ključu, pa bila ona i tranzicijska, mora, odražavati strukturno stanje društva (v. Ranciere 2015: 90). To u tranzicijskim demokracijama traži jačanje građanskog društva, odnosno kapitalističkih proizvodnih odnosa. Kada je posrijedi definicija tranzicije, za Maldinija je najprije riječ o "skupu transformacijskih procesa na putu ostvarenja demokratskog društva" (130). Drugo, pozivajući se na tradicionalnija shvaćanja građanskog društva, uglavnom u duhu Manfreda Riedela, Maldini ustvrđuje da tranzicija od građanskog društva čini "ishodišno mjesto suvremene demokracije" (130). Iz njebove analize proizlazi da demokratske institucije same po sebi nisu ključne za demokratsku tranziciju, jer "jedino razvijeno građansko društvo može potisnuti autoritarne oblike političke vladavine u korist demokratskih" (142).¹⁹

¹⁹ Maldini se djelomice nadovezuje na Zakošekova razmatranja s početka devedesetih godina, koji je ustvrdio da "građansko društvo/pravna država nisu u tom kontekstu samo radikalna alternativa realnom

U drugom desetljeću "tranzicije" hrvatski autori ne razmišljaju unutar shvaćanja konvencionalnije tranzitologije. Prema njoj, neka zemlja postaje demokracijom "ne tako što će kopirati ustavne zakone ili parlamentarne prakse neke prethodne demokracije, nego tako što će se iskreno suočiti sa svojim specifičnim sukobima osmišljavajući ili prihvaćajući učinkovite procedure za njihovo adaptiranje" (Rustow 1970: 363). Pretežno prihvaćaju suprotnu ideju prema kojoj se demokracija treba brže izvanjski "kultivirati", i to "prodikom, propagandom, obrazovanjem ili, možda, automatskim nusproduktom rastućeg prosperiteta" (363). O implikacijama te metodologije kritički su pisali Schmitter i Karl koji, ilustracije radi, više od ustavnih ograničenja demokracije cijene "ograničenja koje su posljedica natjecanja interesnih grupa i suradnje unutar civilnog društva" (1991: 11). To znači da odbacuju "izvanjske" čimbenike, a osobito "izrazito tvrdokornu, ali obmanjujuću temu tekuće literature o demokraciji – naime, naglašavanje 'civilne kulture'" (11).²⁰

Hrvatski tranzitolozi ne samo da nisu nikad pretjerano "doživljavali" tu vrstu tranzitologije nego su se, koliko je to kontekst dopuštao, uklopili u opće shvaćanje "konsenzusne demokracije" iz devedesetih godina. To je najočitiije u isticanju potrebe za "tranzicijom u

socijalizmu, nego i raznolikim partikularističkim projektima (nacionalsocijalističkim ili čak fašističkim), koji također nastoje usmjeriti krizom realnog socijalizma oslobođene socijalne energije" (1991: 215).

²⁰ Umjesto slavljenja "duboke ukorijenjenosti običaja tolerancije, umjerenosti, uzajamnog poštovanja", Schmitter i Karl (1991: 11) metodološki preferiraju "pravila razboritosti" unutar kojih same "demokracije stvaraju benevolentnije i dublje ukorijenjene norme civilne kulture, a ne obrnuto". Na taj se način oni nadovezuju na Rustowa (1970: 363) koji tvrdi da se pravila demokracije "prihvaćaju možda iz nužde pa onda, s vremenom, iz običaja".

pravnu državu", što posljedično, prema Rancièreu, vodi k stapanju "demokracije i pravne države", ali i u pokušaju svode-nja demokracije na specifični tip odnosa koji karakteriziraju građansko društvo. Svakako je zanimljivo to što se podrazumijevalo da različiti "arhaični" sudionici društvenog sukoba" trebaju biti "otpravljeni" (Ranciere 2015: 97). Samo je u okviru toga tipa mišljenja moguće konačno ostvariti "vladavinu prava koja tvori sretni sklad između zakonodavne aktivnosti javne sile, prava pojedinca i proceduralne inventivnosti odvjetničkih ureda" (98). Kako će se metapolitički plan da se usklade "riječi i stvari" neumitno oduljiti, a uslijedit će i globalna kriza, hrvatska tranzitologija suočit će se sa sustavnijom kritikom pa i odbacivanjem, iako to, pomalo neobično, neće značiti i njezin kraj.

Kraj koji ipak nije kraj!

U vrednovanju trećeg desetljeća tranzicije treba ozbiljno uzeti u obzir "izvanjski" utjecaj "velike recesije", odnosno globalne ekonomske krize. To podsjeća na ono što Hegel (1951: 49) kritički ocrtava kao osjećaj da "hladna zbilja razara... krasne snove". Počinje se uočavati važnost onoga što Merkel naziva "društveno-ekonomskim kontekstom".²¹ Treba podsjetiti na to da je Carothers (2002: 19) još početkom tisućljeća, dijagnosticirajući sumrak tranzitologije, preporučio svima koji se bave razvojem demokracije u zemljama tranzicije da obrate pozornost na "programe privatizacije": "Oni imaju glavne implikacije na preraspodjelu moći u društvu, na to koji se vladajuće političke snage mogu

²¹ Iznimka je tekst Zorana Kurelića u kojemu, pozivajući se na Charlesa Tillyja, s pozicija redistributivnijeg liberalizma tvrdi da "propast države blagostanja i gubljenje radničkih prava pokazuju... očajnu poziciju u kojoj se nalaze postsocijalistički poredci" (2002: 121).

ukotviti i kako javnost sudjeluje u važnim odlukama o vladinim politikama".

Kako je globalna kriza zaoštrila političke odnose, počelo je propitivanje smisla liberalne demokracije, što je uglavnom bilo artikulirano narativom o "krizi demokracije". Taj je narativ postao politički važan zato što je dotad naglašavano da "ne može biti prosperiteta bez demokracije..." (Caratan 1998: 6). U stanju globalne krize politički je bilo sve neuvjerljivije ono što je Huntington (1993: 10) iznio u knjizi *The Third Wave*: "Vlade koje su rezultat izbora mogu biti neučinkovite, korumpirane, kratkovidne, neodgovorne, pod utjecajem posebnih interesa i nesposobne prihvatiti politike koje bi osigurale javno dobro..., ali ove odlike ne čine takve vlade nedemokratskim". Slično se može reći i za Merkelov pojam "usidrene demokracije", iako ona "nadilazi jednostavni demokratski elektoralizam" (Merkel 2010: 17-18; Merkel 2004). Takva je demokracija "usidrena" iznutra zbog parcijalnih režima (izbori, nesmetana politička participacija, građanske slobode i dr.), ali i izvanjski, zbog niza uvjeta koji demokraciju štite "od izvanjskih i unutarnjih šokova" (Merkel 2010: 18). U uvjetima globalne krize, razmjerna nepopularnost te definicije demokracije proizlazi odatle što ona naglašava "institucionalnu arhitekturu, a *output-dimenziju* poželjnih politika, ili rezultata politike ne shvaća kao određujuće obilježje demokracije u pravnoj državi" (18).

Kada je riječ o hrvatskoj tranzitologiji, ona je dočekala globalnu krizu s čvrstom vjerom u "neutralno" shvaćanje demokracije, ali je u novonastalim okolnostima ostala zatečena onim što je ostalo od "očekivane drugosti budućnosti" (Koselleck 2004: 241). Time je počela faza kritike različitih aspekata tranzitologije. Vjeran Katunarić (2011) istražuje sudbinu ideala jednakosti i slobode u prvoj fazi globalne ekonomske krize. Više ga

zanima problem jednakosti koja je podjednako marginalizirana u "dvjema hipokrizijama", socijalističkoj i liberalnoj. U prvoj je posrijedi bio nesklad ideje i prakse samoupravljanja u Hrvatskoj, odnosno u Jugoslaviji. Druga, liberalna hipokrizija, koju "upoznajemo danas, u tranzicijskom razdoblju..., izgleda da je stanovništvu dozlogrdila kao i bivša socijalistička" (2011: 29). Nastojeći spasiti što se spasiti može u očitoy krizi "žanra", Lalić, Maldini i Andrijašević (2010) polaze od pretpostavke da, unatoč svemu, još uvijek postoji opća prevlast tranzitologije: "I danas se najviše rabi pojmovni i konceptualni aparat tranzicijske teorije razvijen krajem osamdesetih..." (32). Međutim, taj aparat nije više uspješan. Razlog nalaze u činjenici da je početno bio primijenjen na Latinsku Ameriku i južnu Europu koje nisu trebale prijelaz na kapitalizam.²² Ipak, Lalić i suradnici ne misle da nam treba novi pojmovnik, nego ponajprije "dogradnja postojećih (podjednako tranzicijskih i modernizacijskih koncepata)" (46).²³

Dejan Jović (2010) nema takvih sentimenata prema tranzitologiji jer osporava opću logiku istraživanja tranzicije nakon 1989. Jović je povezuje s neosnovanim "univerzalizmom" koji se uglavio u političku znanost početkom devedesetih godina, djelomice i zaslugom Francis Fukuyame. Stoga nije sklon ni univerzalističkoj koncepciji (prirode) čovjeka koju pronalazi u istom "paketu". U univerzalističkoj opsesiji vidi ono što je

²² Jankauskas i Gudžinskas (2007: 196) uvjereni su u to da tranzitologija nije mrtva nego je "doživjela, unatoč svemu, određeni redizajn glavnog pojma". Prema njihovu mišljenju, "teleološki univerzalistički model zamijenjen je realističnijim i kontekstualisnijim".

²³ Lalić, Andrijašević i Maldini (2010: 37) predlažu dopunu Huntingtonova trećeg vala demokratizacije "novim valom" kako bi se mogla "zasebno motriti demokratizacija, odnosno tranzicija u postkomunističkim zemljama od kraja osamdesetih do danas".

potaknulo teorijsko-politički postupak poznat kao "tranzicija u demokraciju" na štetu onoga što se u ranoj tranzitologiji nazivalo "tranzicijom iz autoritarnog poretka". Jović pokazuje da teorije tranzicije iz ranih devedesetih godina, određujući liberalnu demokraciju kao "univerzalni cilj čovječanstva", ne ostavljaju prevelik prostor onima koji zbiljski sudjeluju u demokratizaciji. Štoviše, oni su u paradoksalnu položaju jer, prema tim teorijama, nerijetko znaju biti "nazadni" i "iracionalni", a trebaju primjenjivati ambiciozan (univerzalistički) model. To je u državama nekadašnje Jugoslavije izazivalo "stalne nesporazume" između "međunarodne zajednice" i "jugoslovenskih političkih aktera" (Jović 2010: 62). Odbacivanje (liberalnog) univerzalizma temelji se, dakle, na pretpostavci da taj "model ima značajne poteškoće u prilagodbi na posebnost istočnoeuropskih društava" (62). To što Jović naziva "posebnošću" u Rancièrevoj je logici povezano s pojmom priče, odnosno kulture. Rancière napominje da naglašavanjem tih pojmova robujemo "identifikaciji", iako je "tobožnja velika priča naroda i proletarijata i sama bila sačinjena od mnoštva jezičnih igara", odnosno od "intervala između identiteta" (Rancière 2012: 93). Odatle se čini da Jovićevo privilegiranje partikularnih interpretacija pridonosi borbi protiv heterologije, budući da zapostavlja ono što je ključno za Rancièreovo shvaćanje (subjekta) politike odnosno demokracije: "neko *biti-skupa* kao *biti-između* – između imena, identiteta ili kultura" (93).

Kritika liberalnog univerzalizma prihvatljiva je i Dunji Larise, ali ona želi biti provokativnija, budući da su u tranzitološkom labirintu "fundamentalna pitanja ostala većim dijelom nepostavljena" (2011: 72). Njezina analiza pokazuje kako nije ni moglo biti drugačije, jer su "središnji diskursi... bili eshatološki diskurs o tranziciji i zaplašivački

diskurs o totalitarizmu" (91). Na pitanje zašto je prevladala koncepcija "tranzicije u demokraciju", Larise odgovara da je sve skrivilo nastojanje da demokracija bude nova ideologija. Ključan poticaj tom 'projektu' došao je od neoliberalizma kojemu je trebao politički poredak ispražnjen od (supstancijalne) jednakosti. Vodeći se Schumpeterovom definicijom demokracije, "konzervativna liberalna demokracija" postaje "preferiranom političkom nadopunom neoliberalne ekonomije u njezinu globalnom pohodu" (79).

Sljedeće je pitanje bilo do koje je mjere početkom trećeg desetljeća tranzicije demokracija u Hrvatskoj ipak bila konsolidirana. Prema jednim, ona je dospjela u slijepu ulicu, jer je "demokratizacija post-autokratskih društava razotkrila rascjep između formalne normativno-institucionalne konstitucije demokracije i stvarne nedjelotvornosti..." (Lalić, Andrijašević i Maldini 2010: 31). Na to stanje oni odgovaraju optužbom teorije tranzicije za "zanemarivanje": "Tranzicijska je teorija zanemarila ulogu civilnog društva, intenziviranje socijalne i političke borbe građana u procesu demokratizacije te ukupnu kvalitetu društvenog života" (45).²⁴ Kako ne postoji građanska kultura "koja podržava demokraciju" (31), pozivaju na stvaranje nove socijalne strukture i građanske političke kulture ("sociokulturne osnove demokracije"), što bi bio "preduvjet konsolidacije demokracije" (46). Tako bi se "dovršio slijed transformacija", po-

²⁴ Jednak pravac mišljenja slijedi Attila Ágh (2019: 435), koji tvrdi da su "srednjoeuropske zemlje uspostavile elitističku demokraciju s formalnim demokratskim institucijama, ali bez participativne demokracije i energičnoga civilnog društva". To je uvelike pridonijelo "dekonsolidacijskom procesu", pa smatra "historijskom zadaćom" provesti "ponovnu demokratizaciju koja bi išla odozdo kao odgovor na neuspjeh procesa elitističke demokracije koja se provodi odozgo" (435).

litičkih, institucionalnih, ekonomskih i socijalnih, "što bi značilo konačnu konsolidaciju demokracije" (40). Posebno je intrigantan njihov prijedlog o "socio-kulturnoj adaptaciji građana" koja bi se "odvijala, prije svega, kao proces demokratske resocijalizacije" (46).

"Demokratska resocijalizacija" ima dvije implikacije koje mogu biti teorijski kontroverzne. Prva se tiče statusa zahtjeva za više građanskog aktivizma, primjerice sudjelovanja u različitim građanskim prosvjedima. Rancièreovo razmišljanje može biti korisno kako bismo vidjeli što u demokratskom smislu znači izravni angažman građana. On kaže da je posrijedi velika "tema sudjelovanja", koja je "mješavina dvije ideje različitog porijekla: reformatorske ideje nužnih posredovanja između centra i periferije i revolucionarne ideje stalne aktivnosti građana-subjekata u svim sferama" (Rancière 2006: 60). Zapravo je kod potonjega riječ o pokušajima da se "pravu" demokraciju traži na mjestima na kojima vlast i društvena moć nisu pretjerano prisutne (ulice, trgovi, sveučilišta...). Suprotno tome, demokracija kao takva, čini se, nije nijedan unaprijed zamisliv oblik artikulacije kolektivne volje, pa bili oni i najmanje formalni, kao što su prosvjedi. Uvijek je, ponajprije, ključan njezin subjekt kojemu je "svojevremeno da izumljuje... logiku i estetiku tih termina, *argumente i demonstracije*, kako bi ne-odnos postavio u odnos i napravio mjesto za ne-mjesto" (Rancière 2015: 84).²⁵ Zbog takva "statusa" subjekta, u biti je demokracije da ne znamo

²⁵ Rancière je svakako svjestan različitih mogućnosti koje otvara njegovo shvaćanje demokracije. Stoga napominje kako razlikuje *demos*, koji "razgrađuje pretpostavljenu prirodnost poredaka", od "prave figure *okhlosa*", koja se ne odnosi samo na "neuređeno komešanje mnoštva već (je) mrziteljsko okupljanje oko strasti Jednog koje isključuje" (2012: 52, 50).

kada i koje "ne-mjesto" postaje njezinim "mjestom" (v. Rodin 2006).

Drugu implikaciju spomenute resocijalizacije možemo pokazati preko francuskog socijalnog teoretičara Nicolasa Guilhota. Guilhot je kritizirao teorije tranzicije upravo zato što se vode time da država može postići to da integriranost građana budu prije stvar norme, a ne toliko zakonitosti (Guilhot 2002: 237). Teorije tranzicije koje su na djelu uključuju "obrazovnu ili disciplinarnu komponentu" koja će osigurati da svi subjekti što temeljitije prihvate novo stanje. Njegovi uvidi ukazuju, dakle, na izrazite teleološke elemente tranzitologije, jer su "društvene transformacije određene višem historijskom cilju" (238). Da je riječ o teleologiji, po svemu sudeći, potvrdio bi i Jović, jer je upravo to baština "anticipacijskih teorija tranzicije": one "ne samo da 'znaju' otkud su transformacijska istočnoeuropska društva krenula nego i gdje ona idu" (Jović 2010: 64). Kako je smjer povijesnog kretanja neizbježan, zastupnici tih teorija, definirajući kriterije za (konsolidiranu) demokraciju, "često postaju misionari i opasno se približavaju različitim političkim vizionarima" (64).²⁶ Larise, sa svoje strane, dodatno zaoštrava misao, jer uopće ne računa na "konsolidaciju demokracije" u uvjetima u kojima je (neo)liberalni kapitalizam obesmislio izbornu demokraciju (s njezinim ionako strogo definiranim akterima). Štoviše, ona pokazuje kako suvremena demokracija "funkcionira", ali samo kao izborni *event*, budući da se zanemaruju "svi društveni procese-

²⁶ Time se zapravo mijenja bit političke znanosti: "Politička znanost uvijek je imala problema kad i ako je usredotočena na predviđanje... Umjesto toga ona treba biti usredotočena na pokušaj da naknadno razumije i objasni događaje" (Jović 2010: 64). Politička znanost, dakle, nije poput prirodnih znanosti ovisna o točnosti svojih predikcija. Upravo suprotno, ona treba "pokušati retrospektivno razumjeti i objasniti događaje" (64).

si koji su prethodili tom događaju i čiji rezultat predstavljaju" (Larise 2011: 85). Odatle se razabire da je za nju demokracija liberalne države samo *privid*, pa dokidanje te "iluzije" traži u "ponovnom promišljanju središnjih postulata demokratske teorije i prakse, i u prvom redu demokratske kontrole nad ekonomijom" (93). Time je Larise prešla na stranu (marksističke) metapolitike koja funkcionira kao "istina lažnosti" predstavničke demokracije (Rancière 2015: 81), ali i nagovještaj, kako bi Marx rekao, "potpunoga ponovnog zadobivanja čovjeka" (1979b: 136). Dok Larise, pledirajući da zajednica postane generičkom, ustvari marksistički nastavlja borbu protiv heterologije, Katunarić, svjestan da "sociolozi radije zamišljaju pravednije društvo nego što ocrtavaju mehanizme koji vode takvom društvu" (2011: 29), smatra da je ono ipak dostižno, ali uz dva uvjeta. Prvi se uvjet odnosi na često zazivano povezivanje "teorije i prakse liberalizma i socijalizma", a drugi je kontroverzan, jer pretpostavlja uspostavu "svjetske demokratske države" (31).

Kada je posrijedi "pravednije društvo", koje je zbog ekonomske krize postavljeno kao prioritet, instruktivan je članak Danijele Doleneć (2016). Doleneć stiže zaobilaznim putem do problema društva kao takvoga, jer se primarno bavi stranačkim sustavima u "državama Balkana". Ustanovljuje da sami politički izbori nisu odlučujući za demokraciju tih država nego da postoje drugi mehanizmi koji ih čini "nezadovoljavajućim demokracijama" (*low-quality democracies*). Države u "regiji" još od devedesetih godina bile su izložene nacionalizmu i klijentelizmu, jer je tadašnja "autoritarna vladavina u formalno demokratskom okviru stvorila trajno negativnu zaostavštinu" (Doleneć 2016: 141). Izlaz iz takva stanja može biti "samo u jačanju neovisnih društvenih sfera i rastućoj pučkoj mobilizaciji koja zahtijeva odgovornu

vlast" (126). No tijekom toga desetljeća zabilježena je jača građanska mobilizacija, ali ustanovljeni obrazac vlasti ipak nije promijenjen. Prepreku tome autorica nalazi ponajprije "u rastućoj razini nejednakosti i siromaštva" (142). Pritom se poziva na istraživačke uvide Lipseta, Ingleharta i Welzela koji smatraju da to, uz još neke čimbenike, "onemogućuje individualnu emancipaciju i zahtjeve za demokratskijom vlašću" (142).

Metodološki stav Dolenec vodi, čini se, izjednačavanju demokracije i specifičnog oblika društva, društva srednje klase, što, kako smo vidjeli, pripada žanru "konsenzusne demokracije".²⁷ Kada je riječ o tumačenju tranzicije, Dolenec zapravo prihvaća sociološku varijantu tranzitologije koja glasi: "Konceptcija demokratizacije kao procesa modernizacije... pretpostavlja postojanje funkcionalnih pretpostavki demokratizacije" te postavlja "politički pluralizam kao krajnju točku idealnog procesa socijalne diferencijacije" (Gulilhot 2002: 231). Međutim, ako shvatimo društvo srednje klase kao poželjnu, odnosno krajnju točku, onda i ta teorija "uključuje teleološke elemente" (232). Oslanjanje na društvo srednje klase ima svoje posljedice, jer srednja klasa zna, kako Marx (1979a: 540) kaže, "umisliti" da "posebni uvjeti njenog oslobođenja jesu opći uvjeti u čijim granicama jedino može da se spasi moderno društvo i izbjegne klasna borba".²⁸

²⁷ Tocqueville (1993: 15) u *Demokraciji u Americi* kaže: "Društveno stanje Amerikanaca izrazito je demokratsko", jer "ljudi se ondje pokazuju u većoj mjeri jednakima prema imutku i umnoj sposobnosti" (v. i Rancière 2008: 28-29).

²⁸ Recentan je primjer Attila Ágh (2019: 435) koji slijedi *de facto* jednako shvaćanje kada tvrdi da se "održiva demokracija može izgraditi samo na solidnim socioekonomskim osnovama sa snažnim civilnim društvom". Zapravo, teorijske i političke implikacije antagonizama, odnosno "granica" društva jesu kritične točke za istraživače tranzicije unutar politologije. Poznato

Kriza 2008. značila je naoko završni udarac tranzitologiji, koja se od početka postavljala kao diskurzivna obrana post-socijalističkih država/društava. Tranzitološki je narativ uvijek nastojao da ono što je odstupalo od te "cjeline" početno drži u statusu "privida", ali i da iznalazi načine da sve to uvijek iznova uvede u "logiku konsenzusa" iz 1989. Da bismo vidjeli kako dalje djeluje hrvatska tranzitologija, treba ukazati na sistemsku ulogu fenomena koji se naizgled kose s njezinim razvojnim naputcima. Upravo to se, naime, pokazuje ključnim za njezin opstanak. Socijalni teoretičari Lukić i Maslov (2014: 216) ukazuju na to da "tranzicijska ontologija" nije samo "univerzalizirajući okvir", nego je ponajprije "logika koja postaje podlogom za trajno apsorpiranje razlika".²⁹ Štoviše, one bivaju pretvorene u "resurs same tranzicijske teleološke logike" (216). Ilustraciju za to možemo naći u razmjerno proširenom uvjerenju o pojavi "novog elementa" u općem pojmu tranzicije, to jest "shvaćanju o nužnosti izgradnje funkcionalne države" (Jankauskas i Gudžinkas 2007: 196). Naime, unutar posebno kasne tranzitologije veći dio onoga što se ispostavlja kao kriza ili zastoj u tranzicijskim državama uglavnom se pripisuje slabostima ili nerazvijenosti institucija, odnosno fenomenima koji opisno idu od "slabe države" do "zarobljene države" (*captured state*), a to zahtijeva "optimalan" reformski odgovor (196). Unutar opstale neupitne teleološke dimenzije tranzicije nalazi se i objašnjenje da krize "imaju tendenciju da stvaraju bolje institucije, ali taj se učinak vidi tek kasnije" (Fidrmuc 2019: 671). Iako su "kratkoročno razarajuće, one dugoročno do-

je da politologija nikad nije bila posebno senzibilizirana za klasne granice društvenih odnosa, ali prihvaćanjem sociološkog postupka to bi se na predvidljiv način moglo promijeniti.

²⁹ Pritom uglavnom primjenjuju Laclauovu teoriju "praznog označitelja".

vode do poboljšanja, makar u postkomunističkim zemljama" (671). Pojmovi "slaba država" i "zarobljena država" i kod nas su pronašli korisnike koji njima upozoravaju na to da hrvatske elite još nisu shvatile tranzicijske/transformacijske krize onako kako je prethodno predloženo (v. Kotarski i Petak 2018a: 5-6). Posljedica je toga da "nedostatak institucionalnog razvoja i povećani državni rashodi stvaraju savršenu osnovu za razvoj klijentelizma i prisvajanje države", pa Hrvatska životari kao *rent-seeking* zapečak europskog kapitalizma (17-18).

Objašnjenje takva pravca razvoja tranzitologije moguće je pronaći u Rancièreovu tumačenju fenomena "konsenzusne demokracije". U toj se vrsti demokracije teži ka "istovjetnosti demokratske 'forme' s upravljačkom praksom podvrgavanja tržišnoj nužnosti" (Rancière 2015: 102). Na taj način "svaki spor ... postaje ime za problem", odnosno tek "nedostatak – sredstva njegova rješenja" (97). Država će stoga, pa bila ona i postsocijalistička, pribaviti neka sredstva, ali ona svojim rješenjem "ne čini ništa osim onoga ... što od nje zahtjeva stroga nužnost u kontekstu rastuće upletenosti gospodarstava u svjetska tržišta" (102). Tako država, pa i hrvatska, treba prihvatiti taj "zadani manevarski prostor" iz kojega proizlaze i "znanja koja mora upotrijebiti" (102, 97), da iznađe reformske "politike koje bi u bližoj budućnosti mogle Hrvatsku izvući iz njezina perifernog statusa" (Kotarski i Petak 2018a: 18). Ustrajavanjem na takvu (meta)političkom okviru za rješavanje "nefunkcionalnog" odnosno "praznina"³⁰ zapravo se iznova pogoni tranzitološka paradigma jer će se, kako tvrde njeni pobornici, tranzicijski "proces odvijati još

³⁰ Rancière (2015: 103) pokazuje da unutar poretka "demokracija" postoji sistem-ska potreba za "istovjetnošću praznine i punine".

neko, vjerojatno razmjerno dugo vrijeme" (Lalić 2013: 280).³¹

Zaključak

Život tranzitologije u hrvatskoj politologiji počeo je, rancièreovski govoreći, "deklasifikacijom" u odnosu prema marksizmom inspiriran poredak i pripadajuću metapolitiku. Prvi su tranzitološki radovi uglavnom obilježeni nezvjesnošću novonastale političke zbilje, ali i nesigurnošću glede odgovarajućega teorijskog okvira koji bi bio primjenjiv na nju. U toj se fazi može govoriti o tranziciji doslovce, kao o svojevrsnom intervalu između jednoga i drugog poretka. To je razdoblje u kojemu se dokida "prirodnost" starog poretka, ali se postupno prihvaća nova metapolitika, ona liberalna, koja promiče istovjetnost demokracije i tržišta i živi od nje. Ono što je nastalo nazvano je jednostavno "demokracijom". Pritom se ona za "dnevne potrebe" razumije šumpeterovski kao postupak kompetitivnog izbora kojemu je kapitalizam "prirodno" zadan. Stoga demokracija mora, glede kapitalizma, prakticirati "odsutnost vlastite

³¹ Ideja dugotrajne tranzicije i/ili transformacije ima pristaša. Riječ je uglavnom o autorima koji konsolidaciju demokracije shvaćaju kao "napredan paket" demokracije (Vladislavjević 2019: 49). Taj 'paket' uključuje učinkovitu i "dobru" javnu upravu, "nadstandard" pravne države, razvijeno civilno društvo i poticajnu (demokratsku) političku kulturu. Tranzitologija/transformatologija može, međutim, postati dijelom univerzalne interdisciplinarne komparativne "teorije socijalnih transformacija" koja bi bila regionalno i globalno primjenjiva, što, primjerice, zagovara Kollmorgen (2013: 99). Kollmorgen misli da bi buduća tranzitološka i transformacijska istraživanja Srednje, Istočne i Jugoistočne Europe bila nemali doprinos teoriji transformacije koja nadilazi granice političke i ekonomske tranzicije jer uvelike naglašava "institucionalnu" i "sociokulturnu" transformaciju. Ona se može protegnuti dulje od pola stoljeća (Kollmorgen 2013: 100).

volje" (Rancière 2015: 102). Neovisno o tome, tako shvaćena demokracija dala je nadu u novi početak hrvatske politologije kroz nastajanje novog predmeta istraživanja – višestranačkih izbora, a time i mogućnost njezine promocije u znanost o demokraciji.³² Osim isticanja kontingentnosti tranzicije, to je razdoblje obilježeno inzistiranjem na nužnosti čvršćeg ustavnog ograničavanja demokracije. Iz toga se dade izvesti da demokracija nije smatrana dovoljno obuzdanom, ali i potreba da se "upotpuni" konsenzus iz 1989.

Inzistiranje na nužnosti trajnog osiguranja demokracije najavljuje drugu fazu u razvoju hrvatske tranzitologije. Za tu je fazu karakteristično da je cilj zadan – to je, u svakom slučaju, razina političkoga i ekonomskog prosperiteta "zemalja Sjeverozapada" (O'Donnell). Međutim, teško je odrediti kada je neki demokratski poredak dovoljno konsolidiran da bi bilo sigurno da će se to postići. Ono što je u politologiji/transitologiji konsolidirana demokracija, za Rancièra je "konsenzusna demokracija" u kojoj se neprestance pokušavaju izjednačiti "riječi i stvari", odnosno političko i društveno. Za takvu demokraciju, pored kompetitivnih izbora, barem prema onom što je pisala hrvatska tranzitologija u svojem drugom desetljeću, nužni su bili i "nepolitički čimbenici" poput pravne države, cvatućega građanskog/civilnog društva i političke kulture. Paradoksalno, dok su u prvoj fazi dominirale makar razmjerna otvorenost i teorija aktera, tada se pred te iste političke aktere postavila "domaća zadaća" razvoja spomenutih "nepolitičkih čimbenika", koju će morati odraditi da bi ostali na putu takozvane konsolidacije demokracije. Odatle se

³² Tridesetak godina poslije treba konstatirati da je politologija uspjela iskoristiti taj "konsenzus" da se afirmira kao (liberalna) društvena znanost koja je poglavito usmjerena na istraživanje dinamike (izborne) demokracije i njezinih institucija.

mogao steći dojam da je u toj fazi mjesto politologije još istaknutije jer ona više nije bila samo znanost o izborima nego i učenje o ciljevima koje treba postići. No kako će zbog globalne ekonomske krize 2008 biti sve jasnije da zadani cilj nije skoro dostižan, ubrzo se pojavljuju radikalne kritike tranzitološke paradigme, ali i razmjerno nove dijagnoze problema koji su joj se ispriječili na putu.

Kao reakcija na spomenutu krizu, počinje treća faza razvoja hrvatske tranzitologije. Ona je na početku bila obilježena različito intoniranim osporavanjem osnovnih načela tranzitologije. Neovisno o tome, pojavili su se novi, iako ne posebno brojni, poklonici tog učenja. Oni su isticali važnost zaokreta "tranzicijske teorije" prema istraživanju/promicanju angažiranije demokracije (društvenih borbi) što bi pomoglo "konsolidaciji demokracije". U tom smo smislu ukazali na Rancièrevo shvaćanje demokracije koje ne pronalazi da takva korekcija (tranzicijske) demokracije predstavlja izvjestan put u "istinsku" demokraciju. Naime, tako se samo iznova nastoji pronaći demokraciju ondje gdje zapravo ne treba (stalno) biti. Osim toga, tranzitologija u toj fazi, umjesto političke znanosti/znanosti o demokraciji, kojoj su u središtu (u osnovi konsenzusni) politički akteri i političke institucije, nastavila se "sociologizirati" i osobito "ekonomizirati". Pristaše potonjega metodologijskog postupka tako promiču nove strategije borbe protiv različitih fenomena koji, prema njihovu sudu, hrvatsku (tranzicijsku) državu guraju u gospodarsko i političko nazadovanje. Time podsjećaju na to da spomenuti "konsenzus" zapravo tek treba zaživjeti, odnosno postati "prirodan", budući da "objektivna nužnost" koja je "poistovjećena s prisilom i hirovima globalnog tržišta" (Rancière 2015: 102) može biti produktivna samo ako se politički poredak (demokracije) "optimizira" putem "depersonalizira-

nih institucija" (Kotarski i Petak 2018b: 334). Kasna tranzitologija/transformatologija tako zapravo uglavnom varira ideju istosti demokracije i kapitalizma od prije tri desetljeća³³ i u odnosu na nju posljedično nastoji obnoviti percepciju heterologije kao "iluzije" (Rancière) koju treba razobličiti. To se, s obzirom na današnje prilike, ne čini pretjerano izglednom zadaćom.

³³ Može se reći da smo tu istost gotovo svi u politologiji (a sudeći prema svemu, i u drugim društvenim znanostima) prihvaćali dobar dio devedesetih godina.

Literatura

- Agh, Atila. 2019. Deconsolidation of Democracy in East Central Europe, u: Merkel, Wolfgang, Kollmorgen, Raj, Wegener, Hans-Jürgen. (ur.). *The Handbook of Political, Social and Economic Transformation*. Oxford: Oxford University Press, str. 431-436.
- Bačić, Arsen. 1998. Ustavna demokracija između majoritarizma i konstitucionalizma. *Politička misao*. (35) 3: 121-136.
- Badiou, Alain. 2005. *Metapolitics*. New York: Verso.
- Ballemstrem, Carl. 1998. Narodni suverenitet u ustavnoj državi. *Politička misao*. (35) 3: 64-77.
- Caratan, Branko. 1998. Kraj rata u Hrvatskoj: Vukovar 1991-1998. *Politička misao*. (35) 1: 3-7.
- Carothers, Thomas. 2002. The End of the Transitions Paradigm. *Journal of Democracy*. (13) 1: 5-21.
- Dolenec, Danijela. 2016. Democratization in the Balkans: The Limits of Elite-Driven Reform. *Taiwan Journal of Democracy*. (12) 1: 125-144.
- Dolenec, Danijela. 2008. Europeanization as a Democratising Force in Post-communist Europe: Croatia in Comparative Perspective. *Croatian Political Science Review*. (45) 5: 23-46.
- Čular, Goran. 2000. Political Development in Croatia 1990-2000: Fast Transition – Postponed Consolidation. *Croatian Political Science Review*. (32) 5: 30-46.
- Čular, Goran. 2005. Predgovor. U: Čular, Goran. (ur.). *Izbori i konsolidacija demokracije u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 1-7.
- Fidrmuc, Jan. 2019. Transformation Crises. U: Merkel, Wolfgang, Kollmorgen, Raj, Wegener, H.J. (ur.). *The Handbook of Political, Social and Economic Transformation*. Oxford: Oxford University Press, str. 668-672.
- Franičević, Vojmir. 2002. Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj. *Politička misao*. (39) 1: 3-34.
- Gans-Morse, Jordan. 2004. Searching for Transitologists: Contemporary Theories of Post-Communist Transitions and Myth of a Dominant Paradigm. *Post-Soviet Affairs*. (20) 4: 320-349.
- Grdešić, Ivan, Šiber, Ivan. 1991. Izbori i politička znanost. U: Grdešić, Ivan, Kasapović, Mirjana, Šiber, Ivan, Zakošek, Nenad. *Hrvatska u izborima'90*. Zagreb: Naprijed, str. 5-14.
- Grdešić, Ivan. 1991. Izbori u Hrvatskoj: birači, vrednovanja i preferencije. U: Grdešić, Ivan, Kasapović, Mirjana, Šiber, Ivan, Zakošek, Nenad. *Hrvatska u izborima'90*. Zagreb: Naprijed, str. 49-97.
- Grdešić, Marko. 2006. Tranzicija, sindikati i političke elite u Sloveniji i Hrvatskoj. *Politička misao*. (43) 4: 121-141.
- Guilhot, Nicolas. 2002. "The Transition to The Human World of Democracy". Notes for a History of the Concept of Transition, from Early Marxism to 1989. *European Journal of Social Theory*. (5) 2: 219-243.
- Hegel, G. W. Friedrich. 1951. *Filozofija povijesti*. Zagreb: Kultura.
- Horvat, Branko. 1995. Opozicija i konsenzualna demokracija. *Politička misao*. (32) 3: 64-71.
- Isensee, Joseph. 1998. Ustavotvorna moć naroda – demokratski mit. *Politička misao*. (35) 3: 17-28.
- Jankauskas, Algimantas. Gudžinkas, Liutauras. 2007. Reconceptualizing Transitology: Lessons from Post-Communism. *Lithuanian Annual Strategic Review*. (6) 1: 181-199.

- Jović, Dejan. 2010. Problems of Early Post-Communist Transition Theory: From "Transition from to Transition to". *Croatian Political Science Review*. (47) 5: 44-68.
- Kasapović, Mirjana. 1991. Strukturna i dinamička obilježja političkog prostora i izbori. U: Grdešić, Ivan, Kasapović, Mirjana, Šiber, Ivan, Zakošek, Nenad. *Hrvatska u izborima'90*. Zagreb: Naprijed, str. 15-48.
- Kasapović, Mirjana. 1996. *Demokratska tranzicija i političke stranke. Razvoj političkih stranaka i političkih sustava u Istočnoj Europi*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kasapović, Mirjana. 1999. O knjizi Vesne Pusić "Demokracije i diktature. Politička tranzicija u Hrvatskoj i Jugoslavskoj Europi". *Politička misao*. (36) 2: 223-230.
- Kasapović, Mirjana. 2001. Demokratska konsolidacija i izborna politika u Hrvatskoj 1990-2000. U: Kasapović, Mirjana. (ur.). *Hrvatska politika 1990-2000*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 15-35.
- Kielmansegg, Peter. 1992. Demokratski ideal i povijesno iskustvo. *Politička misao*. (4) 2: 4-10.
- Kollmorgen, Raj. 2013. Theories of Post-communist Transformation. Approaches, Debates and Problems of Theory Building in the Second Decade of Research. *Studies of Transition States and Societies*. (5) 2: 88-105.
- Koselleck, Reinhardt. 2004. *Futures Past*. New York: Columbia University Press.
- Kotarski, Kristijan, Petak, Zdravko. 2018a. Croatia's Post-communist Transition Experience: The Paradox of Initial Advantage Turning into a Middle-Income Trap. U: Kotarski, Kristijan, Petak, Zdravko (ur.). *Policy-making at the European Periphery: the Case of Croatia*. London: Palgrave, str. 1-25.
- Kotarski, Kristijan, Petak, Zdravko. 2018b. Quo Vadis Croatia? The Interplay of Institutions, Interests and Ideas. U: Kotarski, Kristijan, Petak, Zdravko (ur.). *Policy-making at the European Periphery: the Case of Croatia*. London: Palgrave, str. 321-337.
- Kurelić, Zoran. 2002. Tillyjevo upozorenje. *Politička misao*. (39) 2: 116-122.
- Lalić, Dražen. 2013. Politička tranzicija u Hrvatskoj: tekući ili završen proces? : Jožanc, Nikolina, Milardović, Anđelko. (ur.). *Demokracija i post-demokracija*. Zagreb: Pan Liber i Institut za europske i globalizacijske studije, str. 269-283.
- Lalić, Dražen, Maldini, Pero, Andrijašević, Ivona. 2010. Otupjelo oruđe: neprimjerenost tranzicijskog pojmovno-konceptualnog aparata za analizu konsolidacije demokracije u Hrvatskoj i drugim postkomunističkim zemljama. *Analiza Hrvatskog politološkog društva*. (7) 29-49.
- Lalović, Dragutin. 2000. O totalitarnim značajkama hrvatske države (1990.-1999.). *Politička misao*. (37) 1: 188-204.
- Larise, Dunja. 2011. Tranzicija prema kojoj demokraciji? *Politička misao*. (48) 4: 71-97.
- Linz, Juan J., Stepan, Alfred. 1996. Toward Consolidated Democracies. *Journal of Democracy*. (7) 2: 14-33.
- Lukić, Atilla, Maslov, Gordan. 2014. Did Somebody Say "Transition"? A Critical Intervention into the use of a Notion. *Praktika Teoretyczna*. (13) 3: 203-223.
- Maldini, Pero, 2002. Građansko društvo i demokracija u tranzicijskim društvima, *Politička misao*. (39) 4: 129-145.
- Marx, Karl. 1979a. *18 Brumaire Louisa Bonapartea*. Zagreb: Stvarnost, str. 517-587.
- Marx, Karl. 1979b. *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*. Zagreb: Stvarnost, str. 127-137.

- Matan, Ana. 2014. Pojmovne borbe za demokraciju. U: Kursar Tonči, Matan, Ana. (ur.). *Demokracija u 21. stoljeću?* Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 75-94.
- Merkel, Wolfgang. 2010. *Transformacija političkih sustava. Uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacije.* Zagreb: Biblioteka Politička misao.
- Merkel, Wolfgang. 2004. Ukotvljene i manjkave demokracije. *Politička misao.* (41) 3: 80-104.
- Merkel, Wolfgang. 1999. Teorije transformacije: demokratska konsolidacija postautoritarnih društava. *Politička misao.* (36) 3: 121-150.
- O'Donnell, Guillermo. 1996. Illusions about Consolidation. *Journal of Democracy.* (7) 2: 34-51.
- Pavićević, Đorđe, Simendić, Marko. 2016. *Disciplinovanje demokracije.* Beograd: Fabrika knjiga.
- Posavec, Zvonko. 1989. Demokratska ustavna država i totalitarna demokracija. *Politička misao.* (26) 2: 13-19.
- Pupovac, Ozren. 2010. Present perfect or the time of post socialism. <https://www.eurozine.com/present-perfect-or-the-time-of-post-socialism> (pristupljeno 6. kolovoza 2020).
- Rancière, Jacques. 2015. *Nesuglasnost: politika i filozofija.* Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Rancière, Jacques. 2014. *Nesuglasnost: politika i filozofija.* Beograd: Fedon.
- Ranciere, Jacques. 2012. *Na rubovima političkog.* Beograd: Fedon.
- Rancière, Jacques. 2008. *Mržnja demokracije.* Zagreb: Ljevak.
- Rancière, Jacques. 2006. *On the Shores of Politics.* New York: Verso.
- Rodin, Davor. 2006. Demokracija nije ni vladavina naroda, niti vladanje narodom. *Politička misao.* (43) 3: 3-19.
- Rustow, Dankwart A. 1970. Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics.* (2) 3: 337-363.
- Schumpeter, Joseph. 1980. *Kapitalizam, socijalizam i demokracija.* Zagreb: Globus.
- Schmitter, Philippe C., Karl, Terry Lynn. 1991. What democracy is... and is not. *Journal of Democracy.* (2) 3: 3-16.
- Tocqueville, Alexis. 1993. *Demokracija u Americi.* Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Vladisavljević, Nebojša. 2019. *Uspon i pad demokratija nakon Petog oktobra.* Beograd: Arhipelag.
- Vorländer, Hans. 1997. Što na okupu drži liberalnu demokraciju? *Politička misao.* (34) 4: 14-30.
- Weede, Erich. 1992. Demokracija i kapitalizam. *Politička misao.* (29) 4: 109-115.
- Wood, M. Ellen. 1995. *Democracy against Capitalism.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Zakošek, Nenad. 1991a. Polarizacijske strukture, obrasci političkih uvjerenja i hrvatski izbori. U: Grdešić, Ivan, Kasapović, Mirjana, Šiber, Ivan, Zakošek, Nenad. *Hrvatska u izborima '90.* Zagreb: Naprijed, str. 131-187.
- Zakošek, Nenad. 1991b. Išezavanje pojma građansko društvo u diskursu društvenih znanosti i mogućnosti njegove kritičke obnove. U: Pokrovac, Zoran. (ur.). *Građansko društvo i država.* Zagreb: Naprijed, str. 204-216.
- Zakošek, Nenad. 1992. Demokracija i socijalizam između komplementarnosti i kontradikcije. *Politička misao.* (29) 4: 101-108.
- Zakošek, Nenad. 1997. Pravna država i demokracija u postsocijalizmu. *Politička misao.* (34) 4: 78-85.
- Županov, Josip. 2011. Hrvatsko društvo danas – kontinuitet i promjena. *Politička misao.* (48) 3: 145-163.

The Life of Transitology in Croatian Political Science: Rancièrian Approach

Abstract The authors use Rancière's theses on the ideological consensus in the social sciences, to confirm or refute 'the end of transitology' in Croatian political science. The research is based on articles published in the Croatian political science journal *Politička misao* in the three decades after the first multiparty elections in Croatia. The authors show that Croatian transitology is part of a comprehensive consensus on the complementarity of democracy and capitalism that emerged in 1989. The analysis of Croatian transitology, in the decade after the first multi-party elections, is based on Rancière's concept of (liberal) metapolitics. To explore the second decade of transitology, the authors use Rancièr's concept of 'consensual democracy' which aspires to achieve identity between political form and the state of social relations. Croatian transitology of the second decade holds that the consolidation of democracy should be explained/supported by the introduction of 'non-political factors' such as the rule of law, civil society and democratic political culture. All these factors can be subsumed under Rancière's understanding of consensual democracy because they are intended to achieve the condition of identity. Although at present, transitology may seem obsolete, the article shows that (Croatian) transitology still lives a slightly different life by identifying various deviations and shortcomings in Croatian society. It achieves this by translating any deviation from the normative ideals of transition into a 'non-functional' or 'name of the problem' (Rancière), which then needs some predefined (reform) intervention. In this way we have teleological elements which reaffirm the desire for history to end in a universal formation made up of the unbreakable bond of democracy and capitalism.

Keywords Croatian political science, transitology, metapolitics, consensus democracy, Rancière

